

Solimova Nərgiz Saməd qızı¹
 «SLƏNQ»İN DİLDƏ VƏ DİLÇİLİKDƏ YERİ

Dilin lüğət tərkibinə daxil olan bütün leksik vahidlər ədəbi və qeyri-ədəbi olmaqla iki qrupa bölünür. «Slənq» vulqarizm, barbarizm, peşə sözləri və jarqonizmlərlə birlikdə qeyri-ədəbi dilə aid edilir, lakin müəyyən xüsusiyyətləri ilə onlardan fərqlənir. Bu söz qrupları arasında slənqin özünəməxsus və hələ də lazımcına öyrənilməmiş və dəyərləndirilməmiş yeri var.

«Slənq» çox geniş anlayışdır və onu müəyyən qəlibə salıb dəqiq tərifi vermək mümkün deyil. «Slənq» konkret dildə fərqləndirmək, sosiyyələndirmək, əsas fərqləndirici əlamətlərini müəyyənləşdirib formal göstərici kimi ortaya qoymaq mümkün deyil. «Slənq»lərin öyrənilməsindəki əsas çətinlik də bununla bağlıdır. «Slənq» ədəbi dildən kənarə yaranan, müəyyən dairələrdə işlədilan, daha sonra adiləşən (daha doğrusu geniş dairələrdə işlədilan), nəhayətdə ədəbi dildə vətəndaşlıq hüququ qazanan leksik vahidlər və ya frazeoloji birləşmələr və ifadələr adlandırmaq olar. «Slənq» də, bütün dil vahidləri kimi, haradasa konkret dil mühitində, sosial qrupda yaranır, əvvəlcə həmin dar məkanda mövcud olur, daha sonra başqa sosial qruplar tərəfindən də istifadə edilməyə başlayır və müəyyən zaman kəsiyindən sonra ədəbi dilə daxil olur və daha «slənq» kimi qavranılır. «Konkret dil mühitində, sosial qrupda» işlədilan dil vahidlərinin hamısı «slənq» olmur. Əgər yeni yaranan və konkret qrup daxilində işlədilan sözlər yalnız və yalnız həmin qrup daxilində qalrsa, yayılma dairəsi genişlənmirsə, bu artıq «slənq» deyil. Bu kimi sözlər jarqon və peşə sözlərinə aid edilməlidir. «Slənq» kimi yaranan leksik vahidlərin bir qismi müəyyən müddətdən sonra istifadədən qalır, onları köhnəlmiş sözlərə aid etmək daha düzgün olar.

«Slənq» anlayışı arxasında duran mənə qatlarını müəyyənləşdirmək və onun haqqında yetərinə dolğun təsəvvür əldə etmək üçün əvvəlcə onun Azərbaycan dilində hansı mənələrdə çatdırılmasına diqqət yetirək.

İngilis dilindən tərcümədə «slənq» bunları bildirir:

1. Ədəbi dildən fərqli olaraq sosial və ya peşəyə görə təcrid olunmuş qrupun nitqi;
2. Danışq dilinin ədəbi dilin normalan ilə üst-üstə düşməyən variantı.

Bu iki mənənin heç birini tam və mütləq hesab etmək olmaz, çünki dil daim inkişafda olan, mürəkkəb və eyni zamanda konkret təzahüründə dəqiq və çox vaxt birmənalı qavranılan «mövducluqdur». Dil daim inkişafdadır. Dil dəyişdikcə, onunla birlikdə «slənq» də dəyişir. 30-40 il bundan əvvəl işlədilan bəzi dil vahidlərini (məhz «slənqləri») hazırkı nəsil dil daşıyıcılarının çoxu ya başa düşmür və ya tamam fərqli mənada qavrayır. Həyatın sürəti artıqca dil də daha sürətlə dəyişir. Son onilliklərdə sürətlə həyatımıza daxil olan terminlər, anlayışlar, «slənqlər» dildə öz yerini alır, geniş yayılmağa başlayır və mobil telefon və kompüter istifadəçilərinin müəyyən mənada öz «dili» - «slənq»i formalaşır. Aydındır ki, bu dəyişikliklər daxili proseslərin deyil, gerçəklikdə, cəmiyyətin həyatında baş verənlərin nəticəsidir.

Azərbaycan dilçiliyində «slənq» termini xüsusi tədqiqat obyektı olmamışdır, buna görə də hazırda həmin məfhuma vahid baxışın formalaşdığından danışmaq olmaz. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində (1, s.132) onunla jarqon arasında bərabərlik işarəsi qoyulur. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan elmi məkənində jarqonun da aydın, birmənalı izahı mövcud deyil. Buna görə də «slənq»in mənə tutumunu, yəni terminin arxasında duran konsepti aydınlaşdırmaq üçün əsasən ingilisdilli mənbələrlə söykənmək lazım gəlir, çünki məfhmunun özü ingilis dilindən gəlir və «kodlaşdırılmamış» dili bildirmək üçün istifadə olunur.

Sözün etimologiyası məlum deyil. Hazırda «slənq» sözünün xüsusi ədəbiyyatda izahlan çox olsa da, bütün izahlarda əsasən iki mənə tutumu önə çəkilir: 1) cəmiyyətin müəyyən yarımqrupunun və ya submədəniyyətinin xüsusi dili və 2) qeyri-formal ünsiyyət üçün geniş istifadə leksikası. Özü də hazırda ikinci mənəyə daha çox üstünlük verilir. Qeyd olunur ki, «Slənq qeyri-formal ünsiyyət üçün bütün məlum söz və ifadələr və dar sosial qrupların leksikası arasında aralıq mövqeyi tutur» (3, c. 32). Başqa sözlə, «slənq» termini əsasən iki mənada işlədilir: 1) jarqon anlayışının sinonimi və 2) jarqon sözləri, məlum sözlərin, jarqon söz birləşmələrinin jarqon mənələri. Bu iki yanaşma arasında əsas fərq əhatə dairəsində ola bilər. Bütövlükdə isə bunlar arasında ələ bir ziddiyyət yoxdur. Bunu görmək üçün əks tərəfdən çıxış etmək lazımdır: jarqon məfhmunun «slənq»in işlədildiyi dil məkənində çatdırmaq istəsək, «slənq» termininə müraciət etməli oluruq, yəni lüğəti qarşılıq axtarıqda «slənq» və jarqon məfhmunları arasında bərabərlik işarəsi qoymaq lazım gəlir. Lakin bu bərabərlik yalnız ən ümumi şəkildə doğru hesab edilə bilər.

«Slang» sözünün ikidilli lüğətdə qarşılığı kimi «jarqon, slənq» (2, s.1325) sözləri verilsə də, onlar Azərbaycan dil daşıyıcısı üçün ingilis termini arxasında duran konseptin bütün mənə tutumunu açmur, çünki yuxarıda verilənlər «Slang»-in isim kimi qarşılıqlandırsa, fəl kimi «Slang» - «1. jarqonda danışmaq. 2.söyüşmək. deyişmək», sifət kimi isə «(Slangy)» - «1. jarqon işlədən. 2.jarqona aid. 3.diqqəti cəlb edən. gözəçarpan, ədəbsiz, şit (paltar haqqında)» mənələri daşıyır. Nəzərə alsaq ki, lüğəti mənələrdən başqa, kontekstual və məcazi mənələr də var. Verilən mənələrin «slənq» termininin mənə tutumunu tam açmadığını söyləmək olar. Gördüyümüz kimi, eyni bir ingilis sözü kontekstdən, daha geniş isə diskursdan (çünki «slənq» daha çox şifahi nitqdə, danışq dilində, nitq situasiyasında mənəsini mümkün doğunluqla realizə edir) ən müxtəlif mənələr daşıyır və dilimizə çevirmək istədikdə kəskin fərqli, bəzən isə bir-birinə tam zidd mənələr çatdırır. Adıca bu, misal qəddiyimiz lüğət məqaləsində «slənq» leksik vahidi jarqon (müəyyən sosial qrup çərçivəsində anlaşılıq dil vahidi), jarqonda danışmaq, həm də gözəçarpan, ədəbsiz, şit (paltar haqqında) mənələrində işlədilə bilir ki, bu da Azərbaycan dil məkənində işlədilan jarqon termininin daşdığı mənədən çox genişdir. Bu isə göstərir ki, «slənq» məfhmunu jarqona nisbətən daha mürəkkəb və izaha çətin gələn dil

¹ ADU Doktorant

hadisəsidir. Həmin anlayışın ingilis dil məkanında yarandığını və geniş işlədildiyini nəzərə alaraq onu, zənnimizcə, ingilisdilli elmi diskursda nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur.

Yuxarıda deyilənlərdən çıxış edərək, «slənq»in mənasını anlamaq, açmaq üçün, zənnimizcə, birinci növbədə hazırda ingilisdilli elmi məkanda bu terminin arxasında nələrin durduğunu aydınlaşdırmaq, ingilisdilli məkanın özünün birmənalı anlayış olmadığını, məkanın hər yerində dilin eyni «qəlib» üzrə inkişaf etmədiyini nəzərə alaraq, ingilisdilli məkanda «slənq»in hansı əsas xüsusiyyətlərinin fərqləndirildiyini müəyyənləşdirməyə cəhd etmək olar:

1) «**Webster's Desk Dictionary of the English Language**»– «*Slang- n. - very informal vocabulary that is characteristically more metaphorical and ephemeral than ordinary language*» (6, s.848) – «Adi dillə nisbətən olduqca qeyri-rəsmi dil olub, daha çox metaforikliyi və ötürüliyi ilə səciyyələnir». Bu deyimdə üç məqama diqqət yetirək: 1) qeyri-rəsmi dil, 2) metaforiklik və 3) ötürüclük.

2) «**Oxford Advanced Learner's Dictionary**» - «*Slang- noun- very informal words and expressions that are more common in spoken language, especially used by a particular group of people, for example, children, criminals, soldiers, etc: army/teenage slang*»(4, s.1209) – «Slənq – danışıq dilində daha çox yayılmış olduqca qeyri-rəsmi söz və ifadələr olub, əsasən müəyyən qrup insanlar tərəfindən istifadə olunur, məsələn, uşaqlar, cinayətkarlar, əsgərlər və s.» Bu tərifdə də bir neçə məqama diqqət yetirək: 1) qeyri-rəsmi söz və ifadələr, 2) müəyyən qrup insanlar tərəfindən istifadə olunma. Qruplarla bağlı verilən misallara diqqət yetirək (uşaqlar, cinayətkarlar, əsgərlər), görürük ki, burada müəyyən sosial qrupun nitqində və ya başqa sözlə, diskursunda işlədilən və həmin diskursu səciyyələndirən söz və ifadələrdən söhbət gedir, çünki məhz bu metaforik, qeyri-rəsmi dil vahidləri konkret diskursu formalaşdırmağa da iştirak edir və onları digərlərindən fərqləndirən «damğa» qismində çıxış edirlər.

«Slənq»in görkəmli ingilis tədqiqatçısı E.Patric «slənq»i danışıq dilinin kvintensiyası adlandırır və bildirir ki, «slənq» ünsiyyətin rahatlığı vasitəsi kimi nəzərdən keçirilməli və elm və fəlsəfinin heç bir qrammatik qaydaları və qanunlarına tabe olmamalıdır (*Slang, being the quintessence of colloquial speech, must be related to convenience rather than to scientific laws, grammatical rules and philosophical ideas*) (5, s.15)

İlk vaxtlar başqa dildəki realiyələr «slənq» deyirdilər, sonra sözün işlədilmə dairəsi genişləndi. Canlı danışıq dilinin öyrənilməsi prosesində aydın oldu ki, jarqon və arqo tarixən dil daşıyıcısı qruplarının məhdud və leksik vahidlərinin semantik sahəsinin dar olmasını göstərir.

Aydın oldu ki, şifahi ünsiyyətdə işlədilən və dil normalarına tabe olmayan dil vahidləri var ki, onlar daha çox sayda insanı birləşdirir və məhz onlar «slənq» adlandırılır.

«Slənq» dedikdə danışıq dilinin cəmiyyət tərəfindən qeyri-rəsmi kimi qiymətləndirilən növü başa düşülür. Özü də «slənq» arqo və jarqon vahidlərini mənimsəyərək onların mənasını metaforik dəyişmək və genişləndirmək xüsusiyyətinə malikdir. İngilisdilli leksikoqrafiyada əsas problem «slənq»i jarqon və arqodan ayırmaq deyil, sözlərin «slənq»dən danışıq dilinə keçməsinə qeyd almaqdır, çünki ümumişlək danışıq leksikası və frazeologiyası ilə bəzi qeyri-ədəbi leksika qrupları arasında dəqiq hədd qoymaq mümkündür deyil. Ümumişlək leksika tədricən ədəbi leksika normalarından uzaqlaşır, qeyri-ədəbi kimi yaranan leksik vahidlər isə hiss olunmadan ümumişlək leksikaya çevrilir. Qeyri-ədəbi danışıq dil vahidlərindən ümumişlək leksikaya ən yaxını «slənq»dir.

Müasir dilçilik elmində «slənq» anlayışı çox vaxt «dialektizm», «jarqonizm», «vulqarizm», «danışıq dili», «loru dili» kimi anlayışlarla qarşılıqlıdır.

Bir çox leksikoloqlar «slənq» haqqında ən müxtəlif, hətta ziddiyətli fikirlər söyləyərlər də, hələ də birmənalı şəkildə məfhumun arxasında duran konseptə aydınlıq gətirilməyib və dildə, xüsusilə də ingilis dilində onun yeri müəyyənləşdirilməyib. Bu da onunla izah olunur ki, ingilis leksikoqrafiyasında «slənq» üslubi çalarına, istifadə dairəsinə görə ən müxtəlif növ söz və ifadələrlə qarşılıqlıdır. Bunu müxtəlif lüğətlərdə «slənq»ə aid edilən söz qruplarından görmək olar:

Oğrujarqonunaaid edilənsözlər:

- barker – tapançamənasında;
  - to dance – asılmaq (asılmışolmaq);
  - to crush – qaçmaq, aradançıxmaq.
- Başqajarqonlaramisallar:
- dirt – pulmənasında;
  - soke – birqurtumkoka-kola;
  - dotty – dəli.

Dahaçoxmüəyyənpeşəsaahəindəişlədilənjarqonsözlər:

- big-boy – iriçaplıtop;
- knitting needle – qılınçmənasında;
- sleeper – mühazirələr;
- dead hooper – pirsəqqasvəs.

Sonuncu misallardan göründüyü kimi, müəyyən peşə sahəsindəki ümumişlək (!) söz sırasından nə ilə işə fərqlənən söz və ifadələri asanlıqla peşə jarqonu, onların məcmusunu isə «slənq»ə aid etmək lüğət tərtibatçıları üçün problem yaratmır.

«Slənq»ə ən müxtəlif jarqonizmlərin aid edilməsi nəticəsində onların özləri müxtəlif qruplara bölünməyə başlayır. Beləki, ingilis və Amerika leksikoqrafiyasında «slənq»in bu kimi növləri fərqləndirilir:

- hərbi «slənq»;

- idman «slənq»;
- teatr «slənq»;
- tələbə «slənq»;
- dini «slənq» vəs.

Canlı qeyri-rəsmi ünsiyyətdə işlədilən bir çox danışıq söz və ifadələrdə (neologizmləri) «slənq»ə aid edirlər. Bu kimi söz və ifadələrin əsas xüsusiyyəti təzəliyi, təzə mənada işlədilməsi, işlədilməsinin qeyri-ədəbiyyətdir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə onlar «slənq» qrupuna aid edirlər. Məsələn, «for good» (həmişəlik), «to have a hunch» (qabaqdan hiss etmək), «show» (teatr mənasında) kimi sözlər və ifadələr «slənq»ə aid edirlər; «to get someone» (başqa diltəkmək mənasında), «cut-throat» (canı, adam öldürən mənasında) kimi ifadələrdə bir sıra lüğətlərdə «slənq» kimi göstərilir. Ədəbi danışıq sözləri və «slənq»lərə aid edilən bəzi sözlər arasında fərqi müəyyənləşdirmək o qədər çətinlik ki, bir sıra sənəbli ingilis və Amerikalüğətlərində onların qarşısında iki listilik qeydlər görmək olar: (danış.) və ya (slənq). Buna misal kimi «chink» (pul), «fishy» (şübhəli), «governor» (ata) kimi sözləri göstərmək olar.

«Slənq»ə yalnız dilçi mövqeyindən yanaşmaq olmaz, çünki dil statik deyil, çoxcəhətlidir və onu birinci növbədə ifadə üslubu baxımından nəzərdən keçirmək vacibdir («slənq» əsas etibarilə şifahi nitqdə və bədi diskursda obrazların səciyyələndirmə vasitəsi kimi işlədilir). «Slənq» ilkin olaraq ayrı-ayrı sosial qruplarda yaranıb işlədilən və bu qrupların bütövlükdə yönümlülüyünü əks etdirən söz və frazeologizmlərdən ibarət olur. Ümumişlək olduqdan sonra da bu sözlər əsasən emosional-qiymətləndirmə xüsusiyyətlərini saxlayır.

Üslubi baxımından «slənq» və ya sosial leksika dildə nəşə zərərli hadisə deyil, dil sisteminin müəyyən mənada zəruri hissələrindəndir. «Slənq»in ingilis dilində yeri və xüsusiyyətləri başqa dillərdəkindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bunun kökləri xeyli dərəcədə tarixi hadisələr, ingilis dili əralının 17-ci əsrdən başlayaraq çox genişlənməsi, koloniyalardakı ingilis dilinin özünün əsas xüsusiyyətlərini saxlamaqla yanaşı, ən müxtəlif mənbələrdən zənginləşməsi, leksik vahidlərin metropoliyadan kənarı yeni mənalara kəsb etməsi və müəyyən vaxtda sonra bu leksik vahidlər və onların yeni mənə çalarlarının yenidən metropoliyanın dilinə qayıtması «slənq» anlayışının çox geniş mənə daşdığına söyləməyə əsas verir.

Beləliklə, tədqiqatçıların çoxunun fikrincə, «slənq» jarqon və arqolara nisbətə təzə vahid olub, alınma vahidləri öz ehtiyaclarına uyğunlaşdırır. «Slənq» sözünün mənası danışıq dili və loru dil anlayışlarına yaxın olub, onlardan fərqli olaraq leksik vahid olmaqla yanaşı sosial «damğalıdır».

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. I cild - Bakı: Səriq-Qərb, 2006.
2. İngiliscə-Azərbaycanca lüğət (professor O. I. Türkcəvarın (Musayevinin) baş redaktorluğu ilə). Qismət nəşriyyatı, Bakı, 2003.
3. Берегловская Э.М. Молодежный сленг: формирование и функционирование // Вопросы языкознания, 1996, № 3, с.32-41.
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, Oxford, 2005.
5. Patridge E. Slang // Usage & Abuse: A Guide to Good English. L.: Penguin Books, 1964.
6. Webster's Desk Dictionary of the English Language. Portland House, New York, 1990.

Açar sözlər: slənq, jarqon, ümumişlək dil, ədəbi dil, qeyri-ədəbi dil, leksik vahidlər

Ключевые слова: сленг, жаргон, общеупотребительный язык, литературный язык, нелитературный язык.

Key words: slang, jargon, common language, literary language, non-literary language, lexical units.

Summary

The place of "slang" in language and linguistics

"Slang" is a very complicated concept and there is still no unambiguous approach to it. Like jargon, professional vocabulary, barbarisms, etc., it belongs to the non-literary group of lexical units, but differs from them in that it does not remain within a certain professional or social group, gradually expands the area of use. "Slang" as a concept originated in the English language environment and was most widely developed there. "Slang" is used mainly in oral speech, it is characterized by an emotional and expressive coloring, even after switching to the literary language, it retains this coloring. "Slang" in the English-speaking environment has its own pronounced features. Having become widespread over a vast territory, the English language for a long time in each specific region was enriched with "slang" associated with this region, which ultimately enriched the entire English language.

Резюме

Место «сленга» в языке и языкознании

«Сленг» понятие весьма сложное и однозначного подхода к нему до сих пор нет. Он, как и жаргонизмы, профессиональная лексика, варваризмы и др., относится к нелитературной группе лексических единиц, но отличается от них тем, что не остается в рамках определенной профессиональной или социальной группы, постепенно расширяет ареал употребления. «Сленг», как понятие, возник в английской языковой среде и там же получил наиболее широкое развитие. «Сленг» употребляется в основном в устной речи, отличается эмоционально-экспрессивной окраской, даже переходя в литературный язык, сохраняет эту окраску. «Сленг» в англоязычной языковой среде имеет свои, ярко выраженные особенности. Получив широкое распространение на огромной территории, английский язык в течение длительного времени в каждом конкретном регионе обогащался «сленгами», связанными с данным регионом, что в итоге обогащал весь английский язык.

Рәйси: ADU-nun İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyatı kafedrasının professoru, fil.f.d.

Fikrət Fətis oğlu Cahangirov